

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930.1 (439):929 М. Грушевський + 061.22 НТШ

УГОРСЬКИЙ ІСТОРИК ПРО МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ТА НТШ У ЛЬВОВІ

Мазурок О. С., Мандрик І. О. (Ужгород)

Стаття містить публікацію невідомої раніше роботи – рецензії угорського історика Гейзи Петрашевича (1871-?), уродженця Земплинського комітату. У праці Петрашевича йдеться про Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, про Михайла Грушевського як дослідника історії України; вона містить міркування автора про стан української мови і літератури в Російській імперії, про Івана Котляревського та інших. Автори вступної статті говорять про роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка у вивченні історії Закарпаття, зокрема про внесок у цю справу Івана Франка та Володимира Гнатюка.

Ключові слова: історіографія, Г. Петрашевич, Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, В. Гнатюк, І. Франко, М. Грушевський, І. Котляревський, Львів, Угорська Русь.

Уже віддавна історія України, історія її наукових установ та організацій, суспільної думки привертала до себе увагу зарубіжних вчених. Особливий інтерес до цієї проблематики проявився наприкінці ХІХ - на початку ХХ століть. Праці такого типу з'являлися не тільки окремими виданнями, але й на сторінках галузевої періодики. В цьому плані, на нашу думку, заслуговує на увагу історичний журнал Угорської Академії наук «Századok» («Століття»), який почав виходити в Будапешті ще в 1867 р. Так, наприклад, у 1890-х рр. там опублікував серію своїх статей закарпатський історик, етнограф і перекладач творів І. Франка угорською мовою, член НТШ, щирий прихильник і помічник Володимира Гнатюка Юрій Жаткович (1855-1920), а саме: «Історія заселення Мараморощини», «Історія історіографії угорських русинів», «Історія руської церкви в Марамороші» та багато інших.

На сторінках названого часопису друкувалися й матеріали з історії Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Так, у 1901 р. в журналі «Századok» з'явилася рецензія на третій том «Жерел до історії України-Руси» Михайла Грушевського, виданий накладом НТШ. Вона належить перу відомого у свій час історика, літературознавця та публіциста Гейзи Петрашевича, про якого український читач практично нічого не чув. І хоча рецензія невелика – трохи більше трьох сторінок, вона, безперечно, становить інтерес для тих, хто вивчає історію НТШ, творчість Михайла Грушевського. Перш за все автор рецензії торкається проблеми ролі НТШ в національному відродженні українців, у розвитку української науки та культури. Там же Петрашевич порушує проблему української мови на терені всіх українських земель, які через історичні

обставини перебували під владою різних держав, аналізує документальну публікацію Михайла Грушевського як голови НТШ, високо оцінивши науковий доробок вченого у справі розробки історії України.

Наукова і громадська діяльність Михайла Грушевського вже в той період, коли він жив і працював у Львові (1894-1914), займаючи посаду професора історії України (офіційно кафедра називалася: всесвітньої історії з особливою увагою до Східної Європи), очолюючи Наукове товариство ім. Т. Шевченка, редагуючи «Літературно-науковий вісник», була широко відома не тільки в Наддніпрянській Україні та Галичині, але й на Буковині та Закарпатті, в інших провінціях Австро-Угорщини. Так, наприклад, листи Юрія Жатковича до Володимира Гнатюка свідчать про те, що Жаткович був знайомий з багатьма працями Грушевського, листувався з ним, мав намір написати рецензію на перші томи його «Історії України-Руси». Саме Михайло Грушевський передав у 1902 р. через Юрія Жатковича кошти (200 корон), зібрані в Росії з нагоди 100-річчя від дня народження Юрія Венеліна для його 84-річного брата Івана Гуци-Венеліна, який у неймовірних злиднях доживав свій вік у рідному селі Тибава на Закарпатті. (Докладніше про це див: Мазурок О. С. Листи Ю. Ю. Жатковича до В. М. Гнатюка як джерело вивчення культурних зв'язків Закарпаття з іншими українськими землями та Росією в другій половині ХІХ - на початку ХХ ст. // САРПАТИКА – КАРПАТИКА. Вип. 3. – Ужгород, 1995. – С. 123-159). У свою чергу, Михайло Грушевський читав працю Юрія Жатковича «Історія історіографії угорських русинів». (Див. Грушевський М. С. Історія України-Руси. – К., 1992. – Т. 2. – С. 581). Є підстави вважати, що саме Юрій Жаткович

познайомив Гейзу Петрашевича з науковими працями Михайла Грушевського.

Щоб краще зрозуміти позицію рецензента в оцінці діяльності НТШ та Михайла Грушевського, скажемо кілька слів про нього самого. Народився Гейза Петрашевич 29 січня 1871 р. в селі Гастівці Земплінського комітату (тепер територія Словаччини) в сім'ї греко-католицького священика. Середню освіту здобув у Пряшівській семінарії, а вищу юридичну – в Будапештському університеті. З 1898 р. працював юристом у комітаті Пешт. Літературну діяльність Петрашевич почав у 1894 р. в «Університетській газеті» («Egyetemi Lapok»), в якій писав передовиці, нариси, огляди та рецензії. В ці роки він був одним із лідерів студентської молоді. У 1896 р. став членом редакції офіційної газети «Угорська держава» («Magyar Állam»), де публікував власні переклади російських письменників.

З 1899 р. Петрашевич працював у газеті «Конституція» («Alkotmány»), в якій вів відділ економіки. З 1904 р. став відповідальним редактором «Нової газети» («Új Lap»). Його перу належить ряд солідних наукових досліджень, присвячених переважно єврейській тематиці, а саме: «Угорщина і єврейство» (1899), «Шекспір і єврейство» (1899), «Єврейські землевласники та орендарі в Угорщині» (1904) та інші. В цих працях Петрашевич у цілому негативно оцінює роль євреїв в історії Угорщини. Крім того, він є автором праць «Дворянські об'єднання» (1896), «Російська література та її переклади» (1899), «Хазари» (1900), «Ян Гуттенберг» та інших. На жаль, після 1905 р. відомості про Гейзу Петрашевича зникають. Ми не могли знайти в Будапешті жодних даних про подальшу долю автора рецензії, яку публікуємо.

У цій рецензії Петрашевич, як кажуть, одним пострілом вбиває двох зайців. По-перше, аналізує документальну публікацію Михайла Грушевського, високо оцінивши науковий доробок вченого у справі розробки історії України; по-друге, розглядаючи діяльність НТШ, розмірковує з приводу мовного питання в Україні і в Росії. Неважко помітити, що в питанні про мови Петрашевич дотримується проросійської орієнтації, що було властиво багатьом русинам того часу.

Користуючись нагодою і в контексті рецензії Г. Петрашевича, в якій ідеться про НТШ у Львові, покажемо внесок товариства у вивчення історії Угорської Русі взагалі і Закарпаття зокрема, тим більше що автор рецензії – уродженець Земплінського комітату.

Почнемо з того, що, на жаль, Ганнібалову присягу М. Драгоманова, який у 1875 і 1876 рр. побував на Закарпатті, «...що-небудь зробити для Угорської Русі, по крайній мірі, направити

кілька душ на реальну працю для народу, в демократично-поступовому напрямі», не було ним реалізовано через обставини, які від нього не залежали. Лише з середини 1890-х рр., після заснування у Львові в 1892 р. Наукового товариства ім. Т. Шевченка (до того часу з 1873 р. воно називалося Літературним товариством ім. Т. Шевченка) почав відроджуватися інтерес української прогресивної громадськості до історії Закарпаття та його народу. З цього часу дослідження проблеми набуває не спорадичного, а регулярного характеру, базується на науковому підґрунті та здійснюється з демократичних позицій. Це було зумовлено не тільки, а можливо, й не стільки діяльністю НТШ як наукової інституції взагалі, скільки насамперед активною участю у цій справі членів Товариства, відомих учених і громадських діячів І. Франка, В. Гнатюка, М. Павлика та інших представників демократичної інтелігенції Східної Галичини, а згодом – і Наддніпрянської України: М. Ковалевського, А. Кримського, О. Єфименко, Лесі Українки та інших.

Досі в історіографії не ставилося питання про роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка у вивченні історії Закарпаття, хоча така потреба давно назріла. В цьому вбачаємо новизну у постановці проблеми. Наша мета – на основі залучення маловідомих опублікованих матеріалів, а також численних архівних документів, які вперше вводяться у науковий обіг, показати, як саме через активну діяльність свого члена В. М. Гнатюка та при залученні коштів так званого «Угроруського фонду», історію функціонування якого практично не вивчено, НТШ здійснювало дослідження історичного минулого Закарпаття, накреслило коло тих питань, які вимагають невідкладного розв'язання.

До вивчення історії Закарпаття долучився і прогресивний діяч Наддніпрянської України, член одеської та київської громад Микола Васильович Ковалевський (1847-1897, його псевдоніми – Прихильний, Українець, Arbeitgeber та інші), автор популярної «Історії України», виданої під псевдонімом І. Макарович. За участь у боротьбі проти російського царизму М. Ковалевського було заслано до Сибіру (Мінусинськ, 1879-1882). Однак і після повернення він не відмовився від своїх переконань, продовжував активну громадсько-політичну діяльність, збирав кошти для матеріальної підтримки демократичного руху в Україні, встановив зв'язки із західноукраїнськими землями.

Навесні 1885 р. М. Ковалевський уперше зустрівся в Києві з І. Франком. Уже тоді, як засвідчують документи, він пропонував Каменяру та його соратникам свою підтримку

[23, т. 48, с. 552, 730]. Через Франка він передав Драгоманову 500 крб. *"на печатання пісень історичних або, коли печатання їх уже запевнене, на видання політичних брошур"*, як писав І. Франко М. Драгоманову [23, т. 48, с. 525]. Малося на увазі перевидання «Исторических песен малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова» (Т. 1-2, Київ, 1875-1876 рр.), де були, зокрема, матеріали із Закарпаття, надіслані М. Драгоманову А. Кралицьким. На жаль, друге видання не було здійснене.

У лютому 1886 р. М. Ковалевський уперше приїхав до Львова, де зустрівся з І. Франком, М. Павликом та іншими. Згодом він познайомився у Москві з відомим ученим-сходознавцем А. Ю. Кримським [13, с. 294-296], який також виявляв інтерес до історії Закарпаття.

Очевидно, контакти з названими представниками української культури, зокрема М. Драгомановим, а також особисті враження переконали М. Ковалевського в необхідності надання матеріальної допомоги для організації наукових студій з вивчення історії Угорської Русі. У 1895 р. М. Ковалевський заснував так званий «Угроруський Фонд», на базі якого склався Комітет у справах угроруських, членами якого стали І. Франко, М. Павлик, Леся Українка, В. Гнатюк. Більшість із них були також членами Наукового товариства ім. Т. Шевченка. *«Метою того задуманого Фонду, – писав згодом І. Франко, – було запозагання наукових студій над Угорською Руссю»* [23, т. 50, с. 125]. За словами М. Павлика, Фонд було призначено для видання «брошур визвольного характеру, політичного і релігійного, подібних до тих, які видавав Драгоманов», розрахованих на розповсюдження серед «угроруського народу» [24, с. 124-138].

Особисто М. Ковалевський пожертвував у Фонд 200 крб. З його ж ініціативи в Одесі було зібрано 150 крб., у Катеринодарі (тепер Краснодар, Росія) – 5 крб., у Східній Галичині – 25 гульденів [23, т. 50, с. 125]. З опублікованих листів Франка, документів, які виникли у процесі діяльності НТШ і зберігаються у ЦДІА України у Львові (фонд 309), інших матеріалів можна простежити, як саме витрачалися ці кошти.

Так, суму в розмірі 100 корон було видано талановитому вченому, етнографу і фольклористу, молодшому соратнику І. Франка, члену Комітету у справах угро-русських В. Гнатюку (1871-1926) для наукових подорожей на Угорську Русь, і в першу чергу на Закарпаття, де він побував тричі: влітку 1895 р. та навесні й улітку 1896 р. Згодом – у 1897, 1899 і 1903 рр. – В. Гнатюк здійснив ще три подорожі в Бачку (Південна Угорщина), Східну Словаччину та Спішський комітат, тобто території, на яких проживали русини.

Праці Володимира Гнатюка мали не тільки велике наукове значення для подальшого вивчення історії та етнографії краю в попередній епохи. Вони порушували актуальні проблеми нового часу, захищали населення Закарпаття від свавілля властей. Багатий і достовірний фактичний матеріал, який містився в його публікаціях, розвінчував демагогічні заяви правлячих кіл Угорщини про політичну свободу національних меншин, які там проживали. Його праці набували злободенного публіцистичного характеру, привертали увагу громадськості не тільки західно- та східноукраїнських земель, але й ряду слов'янських країн, закликали до творчої, самовідданої праці на благо мешканців цього куточка української землі, містили конкретні пропозиції, спрямовані на позитивні зрушення у культурному та економічному житті закарпатців. Нарешті, вони порушували пекучу проблему того часу, проблему ролі інтелігенції у суспільному житті краю.

А поскільки переважна більшість праць В. Гнатюка друкувалася на сторінках видань Наукового товариства ім. Т. Шевченка, активним членом якого він був, то, зрозуміла річ, вони набували особливого політичного забарвлення. Власне, завдяки В. Гнатюку, І. Франку, М. Павлику та іншим в Україні почалося систематичне вивчення історії Угорської Русі, публікувалися численні документи й матеріали, раніше практично невідомі широкому загалу читачів.

У серії статей, написаних Гнатюком під безпосередніми враженнями від подорожей Закарпаттям, та на основі матеріалів, одержаних від тамтешніх знайомих, вчений ділиться думками про побачене й почуте, про матеріальну скруту й масову еміграцію за океан, політичне безправ'я і денационалізацію українського населення. Так, у статті «Найновіші вісті з Угорської Русі» (квітень 1896 р.) він, підкреслюючи, що *«Угорська Русь – се, безперечно, найкрасша частина України-Русі»*, розповідає про свої зустрічі з відомим оповідачем зі Стройного Михайлом Фатулою, який, маючи чотирьох дітей і живучи в бідності, змушений був продати єдине багатство – корову, щоб сплатити податки й купити бодай який харч [4, с. 2].

У цій же публікації Гнатюк пропонує цілий ряд конкретних заходів, спрямованих на відродження економічного і духовного життя краю. На його думку, галичанським ученим і громадським діячам належить організувати регулярні наукові експедиції на Закарпаття, розширювати особисті контакти з представниками не тільки місцевої інтелігенції, але й простого народу, організувати виїзди хорових колективів зі Львова на Угорську Русь і т. д. Проте найголовнішим є, підкреслював Гнатюк, відкриття у Львові бурси для дітей

угорських русинів, які могли б навчатися в гімназії чи університеті; на крайній випадок – безоплатне надання приміщення для декількох учнів-русинів у тих бурсах, які вже існують.

Завдяки таким заходам, вважав учений, *«дала би ся виховати молода генерація правдивих русинів, а не мадярів, або ще гірше – мадяронів. Ті, вернувши по часі до краю, отворили би темним братам очі. Через те многим батькам розв'язалися зв'язані до тепер дітьми руки і вони взялилися за народну роботу. Через се дало би ся удержати загибаючу вже частину народности нашої при життю і учинити її ще хосенною складовою частиною Русі»* [4, с. 3]. Все це, писав Гнатюк, згодом віддячиться сторицею. Тут же він розповідає про непривабливу роль Мукачівського єпископа Юлія Фірцака у справі мадяризації українського населення, зазначаючи, що, на жаль, і певна частина сільських священників йому допомагає.

У статті «Угроруська мізерія» (1897), вміщеній на сторінках видання «Жите і Слово», Гнатюк знову звертає увагу галичанської громадськості на необхідність матеріальної і моральної підтримки закарпатських українців, докоряє тим галичанським громадським і політичним діячам, які, будучи зайняті своїми дріб'язковими справами, безпринциповими і безплідними сварками, не цікавляться, *«що діється з русинами поза Галичиною»*. На противагу їм, зазначає Гнатюк, прості галичани часто бувають на Закарпатті, а закарпатці – в Галичині, легко знаходять спільну мову, мають спільні інтереси, адже це, *«звісно – простий народ»*. На жаль, ці нужденні верстви населення по обидва боки Карпат, знаючи, що їх болить, *«зарадити лихові негодні задля браку відповідних средств. Ті ж, що годні щось для них зробити, не займаються ними і маси темного народу мусять марно пропадати»* [7, с. 46]. Тут дослідник знову порушує питання про необхідність залучення закарпатської молоді до навчання у Львові, пише, що створено комітет для угро-руських справ, який має намір допомогти побратимам за Карпатами, вважає за необхідне заложити *«фонд на популярні видання для Угорської Русі»* [7, с. 47].

У статті «Угроруські новини» йдеться про діяльність угорської урядової комісії для покращення матеріального становища русинів, створеної з нагоди відзначення тисячоліття Угорської держави. Розповідаючи про поїздки на Закарпаття, зокрема в Березький комітат, різних урядників, послів сейму і навіть міністра землеробства Угорщини, Гнатюк не без іронії пише, що всі вони, *«побачивши у перве таку нужду між угорськими русинами, якої, певно, нігде не бачили, почали доходити, звідки вона взялася»* [7, с. 124].

Багато публікацій про Закарпаття Гнатюк

здійснив на сторінках видань Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Так, у рецензії на «Угро-русские народные спеванки», видані М. Врабелем (1902), автор пише, що нове століття почалося на Угорській Русі дещо кращими видами на майбутнє, ніж минуле століття. Адже якщо, на його думку, XIX століття, бодай друга його половина, *«...пройшла для угорських русинів в гіпнотичнім сні, зневір'ї на краю доли, песимізм та звертанню очей до східного Месії, який мав прийти їх визволити з-під дотеперішнього ярма і утворити окремих для них рай, то XX століття вказує на зворот до ліпшого, невеличкий вправді, але все зворот»* [9, с. 34].

Хоча дуже повільно, але все ж посувалася вперед акція на ниві підвищення економічного рівня русинів. Цій повільності, зазначає Гнатюк, сприяла сама інтелігенція: *«вона сама нічого не робить в надії, що се зроблять за неї чужі люди»* [9, с. 34]. Є певні успіхи на ниві проствіти, засновано кільканадцять читалень, і є надія, що й інші села підуть *«слідом перших та хоч поволеньки зачнуть проломлювати ту темноту, яка досі покривала грубою поволокою Угорську Русь»*. Щось робилося й на літературній ниві. І, очевидно, щоб ще раз нагадати читачам рівень розвитку культури Закарпаття XIX ст., Гнатюк пише: *«Вправді, Угорська Русь й досі мала свої видання, своїх письменників – навіть у значнім числі, але се все було таке нужденне, що його трудно навіть зачислити до літератури у властивім розумінні слова. Книжки, що видавалися в XIX столітті в Угорській Русі і що їх вартість не загубла з впливом століття, такі нечисленні, що безпечно можна їх зчислити на пальцях одної руки»* [9, с. 35].

Варта, на нашу думку, уваги стаття «Новітні фарисеї» (1905), в якій Гнатюк, аналізуючи матеріали, вміщені на сторінках газети «Наука», і визначаючи ідейне спрямування часопису, пише про те, що ужгородська «газетка» «Наука», *«видавана для просвічування угро-руського народу, – як значиться у її заголовку, – а в дійсності – для його оглуплювання, розплакалася в 26 числі сього року над невтішними результатами шкільної науки в угро-руській молодіжі»* [16, с. 194]. Далі дослідник зазначав: «Наука» плачеться, що на Закарпатті багато неписьменних, що навіть випускники ужгородської семінарії, з якої виходили священники, не знали читати «поросійськи». Сам В. Гнатюк, добре знаючи місцеві обставини, цілком і повністю погоджувався в цьому з «Наукою». А далі пише: *«Се все правда. Але чому «Наука» не розглянеться за причинами таких невідрадних обставин і не постарается усунути їх? І чи не причинається їй вона до теперішнього положення угорських русинів? Чи ж не вона*

величала шкільні закони, проєктовані недавно мадярським міністром освіти? Чому вона друкується таким язичієм, яке не лише нікого не може нічого навчити, але може кожного охочого відстрашити навіть від спроби студіювання буцімто «угроруської» мови» [16, с. 195].

Приділяв Гнатюк увагу і питанням історіографії Закарпаття. Так, у 1902 р. він рецензує працю В. Францева «Обзор важнейших изучений Угорской Руси», в якій докладно розглядає зміст публікації, вказує на її позитивні сторони та недоліки. В цілому схваливши роботу Францева, рецензент зазначає, що вона носить швидше бібліографічний, ніж історіографічний характер. Особливо це стосується розділу, де мовиться про рукописи і стародруки [9, с. 41-46].

Читаючи ці матеріали, було б помилковим думати, що сам Гнатюк був невисокої думки про культурний рівень населення Закарпаття і вважав його неспроможним творити власну самобутню культуру, історію. Навпаки, говорячи про занедбаність цього куточка української землі, він завжди підкреслював: причиною такого становища була урядова політика, пасивність та інертність місцевої інтелігенції, антинародна позиція вищого духовенства. Вчений вказував на працелюбність, природну обдарованість і талановитість закарпатців, їхню доброзичливість як творців не тільки матеріальних благ, але й, незважаючи на винятково несприятливі соціально-економічні й політичні умови, як творців оригінальної духовної культури, хранителів національних традицій.

Наприклад, Гнатюк звернув увагу читачів на той факт, що з власного досвіду знає про існування на Закарпатті численних стародавніх рукописів, які практично не досліджені вченими. Він особисто роздобув кільканадцять таких рукописів під час подорожей теренами Угорської Русі, чотири з яких описав і надрукував з них цілий ряд текстів у своїх «Апокрифах» І. Франко. Тут же Гнатюк підкреслює: усі вказані рукописи знайдено чисто випадково і переважно в селян. Він був переконаний, що їх знайшлося б дуже багато, якби спеціально шукати, зокрема – в архівах [9, с. 41].

У наступному томі ЗНТШ за той же рік у статті «Угроруські духовні вірші» Гнатюк писав: опрацювавши «рукописи, що хороняться ще певно по приватних руках (особливо у селян) та архівах, тоді переконаємося, що старе руське письменство в Угорщині зовсім не таке бідне, як би могло здаватися на перший погляд, а знов із виїмок, опублікованих досі з різних рукописів пізнаємо, що й їх літературна вартість не мала і то не тільки для самого угроруського, але й взагалі для цілого нашого старшого письменства» [10, с. 8]. Крім «Угроруських духовних віршів», Гнатюк описав ще інші

закарпатські рукописи, зокрема «Збірник Петра Колочавського».

Така праця Володимира Гнатюка мала не тільки чисто наукове, але й політичне значення. Вона аргументовано спростовувала думку тих, хто вважав закарпатців забитим і темним народом. Вчений прямо вказував на справжні причини такого становища. *«Надіємось, – писав він, – що таких рукописів знайдеться ще більше по під курні стріхи та що вони змінять у значній часті погляд на некультурність наших селян та брак охоти до просвіти. Факт, що селяни переховують рукописи сотнями літ, передають їх із батька до сина, а не хочуть розставитися з ними, хіба в надзвичайних випадках, свідчить якраз про щось інше. Коли ж значний процент селянства потонає в глибокій безпросвітності і темноті, се треба приписати виключно політичним і соціальним відносинам, серед яких доводилося йому не з власної волі жити» [19, с. 233].*

Тепер проаналізуємо другу групу праць В. Гнатюка. Результатом його невтомної збиральницької діяльності були «Етнографічні матеріали з Угорської Русі» в шести томах, опубліковані ним у 1897-1911 рр. у Львові. Показово, що в передмові до першого тому «Етнографічних матеріалів», присвячених власне Закарпаттю, що вийшли в 1897 р., Гнатюк висловлює подяку І. Франкові за допомогу та слушні поради при підготовці публікації, а також за дозвіл користуватися його матеріалами [5, с. XII]. Таким чином, публікація матеріалів про Закарпаття здійснювалася за безпосередньою участю Каменяра – члена Комітету у справах угро-руських, на той час уже досвідченого вченого і громадсько-політичного діяча західноукраїнських земель. Зазначимо, що завдяки В. Гнатюку та М. Коцюбинському «Етнографічні матеріали з Угорської Русі» одержав Максим Горький.

Необхідно підкреслити, що, зібравши такий багатий і в науковому плані цінний матеріал, Гнатюк планував поглибити і розширити свої студії з історії краю. Так, у передмові до другого тому «Етнографічних матеріалів» він підкреслював, що в майбутньому планує відвідати усі комітати, заселені українцями, подати докладні відомості про їхню кількість, визначити їхні етнографічні кордони, а також «списати назви географічні руські, усунені зовсім з уживання найновішою ухвалою мадярського пештенського сойму та звернути головну увагу на етнологічний бік, а не як досі обмежувалися майже виключно на збиранні усної словесності» [6, с. VIII].

Власне на сторінках «Записок» Наукового товариства ім. Т. Шевченка опубліковано багато інших праць В. Гнатюка, присвячених Закарпаттю. Перш за все заслуговує на увагу

його стаття «Кілька причинків до біографії Юрія Гуци (Венеліна) з нагоди століття його уродин» [11, с. 4-6], яка знайшла широкий відгук не тільки на західноукраїнських землях, але й у Росії. Його оцінка спадщини Ю. І. Венеліна й сьогодні не втратила свого наукового значення.

У рецензії на працю історика Р. Кайндля «З угорського Марамороша» В. Гнатюк як людина, яка на власні очі бачила злиденне становище закарпатців, знову повертається до проблеми соціального гніту і національного безправ'я, які терпіло населення вказаного регіону [8, с. 49]. В іншій рецензії йдеться про подорож на Закарпаття відомого польського етнографа А. Кухарського, його зустрічі в Ужгороді з М. Лукаєм [8, с. 86].

Особливо багато публікацій В. Гнатюка з'явилося на сторінках «Літературно-наукового вісника», який видавався Науковим товариством ім. Т. Шевченка, а саме: «Причинок до історії зносин галицьких і угорських русинів», «Число русинів в Угорщині», «Мадярська свобода», замітки про російську мову в Угорщині, про Ю. Венеліна, Ю. Жатковича, про діяльність товариства св. Василя Великого в Ужгороді, рецензія на закарпатські «Календарі» та «Місяцеслов'я», на поетичні твори М. Врабеля тощо. Зокрема, у статті «Мадярська свобода», характеризуючи політичне безправ'я простих людей в Угорщині, В. Гнатюк писав: *«На усій землі нема ні більш шляхетського, ні більш аристократичного, ні більш шовіністичного сейму, як угорський... Так, в Угорщині дійсно є свобода: для панів – робити, що їм подобається, для мужиків – слухати панських розпорядників, платити великі податки, давати рекрута і – вмирати з голоду»* [17, с. 150].

У статті «Дещо про Русь Угорську», яка значною мірою є відгуком на працю В. Охрімовича про його подорожі Закарпаттям, Гнатюк не погоджується з автором у тому, що нібито Карпати настільки відділили закарпатських українців від основного ядра українського народу, що там живуть практично інші люди, що Угорська Русь духовно відрізана від Східної Галичини. Вчений зазначає, що закарпатські українці цілими громадами приходять у Галичину на заробітки, а галичани – на Закарпаття, що місцеві селяни часто співають українських народних пісень. У статті наводяться конкретні приклади результатів мадяризаторської політики уряду, якому, як зазначає Гнатюк, активно допомагають представники місцевого духовенства. Говорячи про неймовірний тягар податків, які висмоктують із селянина останні соки, автор писав, що «більша половина селян від різдва хліба не має, а багато і цілий рік» [21, № 2, с. 14-18, № 3, с. 26-30].

На жаль, фольклористичні студії Гнатюка

не завжди знаходили підтримку і співчуття серед закарпатської інтелігенції. Він сподівався, що вихід у світ «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» послугує імпульсом для пробудження інтересу до цієї проблеми, сприятиме активному збиранню усної народної творчості. Проте частина місцевої інтелігенції, яка була заражена мадяронством, стримано, а то й вороже поставилася до зачинань ученого. Гнатюка звинувачували в незнанні закарпатських діалектів, тенденційності й т. п. [18, с. 65].

У статті «Світлі духи на Угорській Русі» Гнатюк розповідає про свою зустріч в Ужгороді з Д. Гебеєм та його реакцію на працю «Етнографічні матеріали»: *«Професор духовної семінарії в Унгарії, котрий представлявся мені в розмові не лиш страшним патріотом, але й мучеником за справу народну, звернув мені сю відбитку (тобто «Етнографічні матеріали» – Автори) сейчас назад нерозвітнену з такою допискою на титульній картці: «Вашей «фонетики» я не одобряю. Благодарю. Будьте здоровы. Дим{итрий} Г{ебе}й». Що я собі міг подумати на таке? Пожалував тих бідних питомців, що мають такого світлого професора, та й тільки»* [2, с. 88].

Тому, відстоюючи ідею єдності населення всіх українських земель, штучно розділеного між різними державами, і відзначаючи високий рівень духовної культури українців Закарпаття, Гнатюк виступив зі своєю заявою, в якій виклав своє ставлення до історії і культурних надбань населення Закарпатської України, енергійно відстоював думку про виняткове значення наукового вивчення усної народної творчості закарпатців. Він так охарактеризував мету своєї роботи: *«Зібрати по-можливості найбільшу кількість матеріалів, надрукувати їх і тим самим довести, що Угорська Русь ще не зовсім помадярилася, що там живуть русини, що вона не втратила характерних рис угорського народу, що Угорська Русь становить інтерес не тільки для етнографії, але й історії, філології та археології... Друкуючи зібрані мною матеріали, я хотів, з однієї сторони, звернути увагу вчених на Угорську Русь, з другої, – самих угорських русинів. Нехай знають інтелігенти, які багатства приховані у цьому простому народі, який вони зневажають і ненавидять...»* [14, № 9, с. 103-105].

Уже значно пізніше – в 1924 р., згадуючи про свої наукові подорожі Закарпаттям і торкаючись питання про етнічну приналежність населення краю, В. Гнатюк у статті «В справі літературної мови підкарпатських русинів» писав: *«Я говорив до них не інакше, як літературною українською мовою, а проте вони мене дуже добре розуміли... Мав я з собою також твори українських письменників (Т. Шевченка, С. Руданського, І. Франка,*

О. Федьковича), відчитував їм і вони розуміли, котрі були письменні, самі читали і просили не раз дати їм сяку або таку книжечку. По повероті, зі Львова вислав я не раз туди українські книжки» [3, с. 24].

Публікація Гнатюком творів усної народної творчості, матеріалів з історії та культури Закарпаття ще раз підтвердила тезу про етнічну єдність закарпатців з українським населенням, яке проживало на Схід від Карпат. Ці матеріали були спрямовані проти антинаукових, шовіністичних теорій правлячих кіл Угорщини про відрубність Закарпаття від східноукраїнських земель, про низький рівень духовної культури населення цього регіону. Всі ці вигадки Гнатюк назвав «нісенітницею, видуманою для баламучення селян, а не для їх культурного піднесення» [3, с. 24].

Під час другої подорожі на Закарпаття В. Гнатюк познайомився особисто у с. Стройне (тепер Свалявський район) із письменником, етнографом, істориком і перекладачем Ю. Ю. Жатковичем, автором численних праць з історії та етнографії Закарпаття, зокрема «Історії населення Мараморощини», «Історії історіографії угорських русинів», «Заміток етнографічних з Угорської Русі» та багатьох інших. Він був членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка, одержував його видання, листувався із І. Франком, В. Гнатюком, Ф. Главачеком, М. Грушевським та іншими.

Юрій Жаткович – єдиний із закарпатців, хто активно сприяв реалізації планів Комітету у справах угро-руських. Незважаючи на обмеженість світогляду, обумовлену обставинами і атмосферою, в якій він жив (Жаткович був сільським парохом), він належав до тих, хто виступав проти реакційного москвофільства, за вживання на Закарпатті української мови, допомагав Гнатюку в його науковій діяльності з вивчення історії краю, популяризував твори представників демократичної літератури Наддніпрянщини і Росії. Характеризуючи Жатковича як історика та етнографа, В. Гнатюк у 1904 р. писав, що «*він перший з між угорських русинів успів вибитися з-поза вузького кругозору тамошніх інтелігентів...*» [15, с. 207].

Комітет у справах угро-руських під егідою НТШ діяв і на початку ХХ ст. Документи свідчать про те, що Товариство неодноразово порушувало питання про необхідність подальшого всебічного вивчення історії Закарпаття. Так, наприклад, на засіданні історико-філософської секції НТШ 10 серпня 1903 р. В. Гнатюк запропонував видати спеціальний збірник статей про Угорську Русь [1, ф. 309, оп.1, спр. 42, арк. 53]. А ще раніше в листі до М. Павлика він ділився думками про те, як би активізувати роботу угро-руського фонду

для дослідження історичного минулого Угорської Русі [1, ф. 663, оп. 1, спр. 211, арк. 161]. Цікавився цим питанням і Ф. Главачек [22, с. 78].

Згодом Товариство ухвалило опублікувати в «Руській історичній бібліотеці», яка виходила в Тернополі, історичні праці А. Кралицького і окремим виданням – твір закарпатського історика М. Лучкая «*Historia Carpathos Ruthenorum*» [1, ф. 309, оп.1, спр. 42, арк. 53]. З огляду на це було вирішено звернутися до Г. Стрипського з проханням підібрати з угорських видань найважливіші статті про Угорську Русь для перекладу українською мовою, а також відрядити когось із вчених Львова до Ужгорода для зняття копії з рукопису Лучкая [1, ф. 309, оп.1, спр. 42, арк. 54].

21 листопада 1903 р. та ж комісія знову повернулася до вказаного питання, намітила конкретні заходи, визначила осіб, які відповідали за реалізацію цих планів (В. Гнатюк, С. Томашівський) [1, ф. 309, оп.1, спр. 42, арк. 54 зв.]. На засіданні археографічної комісії Товариства 23 грудня того ж року було ухвалено: «*Прийняти з приємністю до відомості план археографічної експедиції на Угорську Русь, поданий на історичній секції, і рішено причинитися до успіху діла участю в коштах*» [1, ф. 309, оп.1, спр. 42, арк. 55].

Як вже зазначалося, цікавився історією Угорської Русі і А. Ю. Кримський, який вважав Закарпаття ареалом розселення українців – прямих нащадків східнослов'янського племені білих хорватів. Завдяки членам Комітету у справах угро-руських він одержував матеріали про Закарпаття. Так, в одному з листів до М. Павлика в 1895 р. він писав: «*...святе воно діло дбати про Угорську Русь...*» [13, с. 214]. Ще показовішим у цьому плані є той факт, що в рецензії на перші два томи «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі», видані Гнатюком у 1897-1900 рр. і присвячені виключно Закарпаттю, А. Кримський аргументовано спростовує безпідставні закиди Є. Сабова та газети «Душпастир» щодо наукової вартості цих матеріалів. Вказавши на заслуги Гнатюка у справі вивчення культури Закарпаття, Кримський писав: «*Треба сподіватися, що Наукове Товариство ім. Т. Г. Шевченка не надасть ніякої ваги таким рецензіям і друкуватиме наукові праці по-науковому*» [12, с. 219].

Подальша доля угро-руського фонду поки що невідома. Останній раз про нього згадував І. Франко в листі до М. Павлика у травні 1907 р. [23, т. 50, с. 323]. Пошуки тривають.

Представники закарпатської інтелігенції (маємо на увазі прогресивну її частину) також прагнули підтримувати зв'язки не тільки з Науковим товариством ім. Т. Шевченка, але й з

іншими науковими, просвітними та культурними установами Львова – «Просвітою», «Ставропігійським Інститутом», «Галицько-руською матицею» й т. д. Між ними здійснювався активний книгообмін і на початку ХХ ст. Жвавим було листування А. Кралицького з галичанами. Тісні наукові зв'язки з НТШ підтримували Г. Стрипський, М. Врабель. Угорські власті, як засвідчують документи, різко негативно ставилися до таких зв'язків. Особливу підозру викликали видання, що потрапляли на Закарпаття із Наддніпрянської України. Наведемо лише один приклад. Коли в Берегово надійшла брошура релігійно-просвітницького характеру, видрукована в Одесі, в МВС Угорщини одразу ж було заведено велику «справу» про це [1, ф. 129, оп. 4, спр. 84, арк. 1-23].

Таким чином, наведені у статті факти переконливо свідчать про те, що Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, його постійні члени В. Гнатюк, І. Франко та інші фактично поклали початок систематичного наукового вивчення історії Закарпаття в українській історіографії. Враховуючи те, що Товариство підтримувало регулярні зв'язки з науковими установами і просвітними організаціями Києва, Харкова, Одеси, Ніжина та інших міст Наддніпрянщини та Росії, історичне минуле Закарпаття ставало надбанням науки і культури.

Для глибокого і всебічного вивчення порушеної проблеми необхідно, на нашу думку, вивчати історію Закарпаття у контексті історії всієї території колишньої Угорської Русі, показати його роль у зміцненні міжслов'янських зв'язків, зв'язків із країнами Європи, адже географічне положення краю, а він лежить, так би мовити, на перехресті шляхів (економічних, політичних, культурних тощо), зумовило його специфічну роль у цьому процесі.

Необхідно широко залучити практично незачіплені дослідниками численні документи,

що зберігаються в ЦДІА України у Львові (фонди НТШ, ЛНВ, «Просвіти», «Ставропігій», багатьох редакцій місцевих часописів, видавництва), документи і матеріали, які зберігаються в архівосховищах та рукописних відділах бібліотек Києва, Львова та інших міст. Настав час широко залучити матеріали архівів і бібліотек Австрії, Росії, Румунії, Словаччини, Угорщини, Чехії.

Практично залишилося поза увагою дослідників питання про висвітлення історії Угорської Русі на сторінках численних газет, журналів, наукових записок, що виходили у Наддніпрянській Україні та в Росії. Досі не маємо бодай елементарної бібліографії статей і матеріалів, вміщених на сторінках західноукраїнської періодики другої половини ХІХ - початку ХХ століть, в яких ідеться про Угорську Русь. В основу такої праці можна було би покласти видання І. Левицького. Гадаємо, що настав час перевидати або ж опублікувати вперше твори та наукові праці А. Кралицького, О. Духновича та інших діячів науки і культури Закарпаття, без залучення яких не може йти мови про всебічне вивчення минулого краю. (Наприклад: Жаткович Юрій. Етнографічний очерк угро-руських. – Упорядкування і передмова О. С. Мазурка. – Ужгород, 2007. – 392 с.; Жаткович Юрій. Праці з історії Угорської Русі. – Упорядкування і передмова О. С. Мазурка. – Ужгород, 2008. – 452 с.). І, нарешті, варто перевидати (хоча би шляхом ксерокопії) праці відомих українських та російських вчених, які зробили чимало у справі розробки історії Угорської Русі й зокрема історії Закарпаття (В. Гнатюк, І. Франко, М. Драгоманов, Я. Головацький, О. Петров та інші). Звичайно, з відповідними передмовами та коментарями. (Наприклад: Вчені Росії про Закарпаття / Упорядкування, передмова та примітки О. С. Мазурка та І. О. Мандрика. – Ужгород, 2009. – 520 с.).

1. ЦДІА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 4. – Спр. 84. – Арк. 1-23; Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 53, 54 зв., 55; Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 211. – Арк. 161.
2. Буковина. – 1897. – № 88.
3. Гнатюк В. В справі літературної мови підкарпатських русинів / В. Гнатюк // *Наук. зб., присвячений пам'яті В. Гнатюка.* – Пряшів, 1967. – № 3. – С. 24.
4. Діло: газета – 1896. – № 77. – С. 2, 3.
5. Етнографічний збірник. – Львів, 1897. – Т. III. – С. XII.
6. Етнографічний збірник. – Львів, 1898. – Т. IV. – С. VIII.
7. Житє і Слово. – Львів, 1897. – Т. VI. – С. 46, 47, 124.
8. Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – 1902. – Т. 26. – Кн. 6. – С. 49, 86.
9. Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – 1902. – Т. 45. – Кн. 1. – С. 34, 35, 41-46.
10. Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 8.
11. Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Т. 47. – Кн. 3. – С. 4-6.
12. Кримський А. Розвідки, статті та замітки / А. Кримський. – К., 1928 // *Зб. історико-філологічного відділу УАН.* – № 57. – С. 219.

13. Кримський А. Ю. Твори в п'яти томах / А. Ю. Кримський. – К.: Наукова думка, 1972-1974. – Т. 5. – Кн. 1. – 548 с. – С. 214, 294-296.
14. Листок. – 1898. – № 8. – С. 42; № 9. – С. 103-105.
15. Літературно-науковий вісник. – Львів, 1904. – Т. 28. – Кн. 12. – С. 207.
16. Літературно-науковий вісник. – Львів, 1905. – Т. 31. – Кн. 8. – С. 194, 195.
17. Літературно-науковий вісник. – Львів, 1905. – Т. 32. – Кн. 11. – С. 150.
18. Мушинка М. Володимир Гнатюк – визначний дослідник фольклору Пряшівщини / М. Мушинка. – *Наук. зб., присвячений пам'яті В. Гнатюка.* – Пряшів, 1967. – № 3. – С. 65.
19. Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Ужгород, 1922. – Т. 1. – С. 233.
20. Павлик М. Михайло Драгоманов і його роль з розвою України / М. Павлик. – Львів, 1907 – С. 27.
21. Радикал. – 1895. – № 2. – С. 14-18; № 3. – С. 26-30.
22. Радянське літературознавство. – 1971. – № 7. – С. 78.
23. Франко І. Я. Зібрання творів у 51 т. / І. Я. Франко. – Ред. кол.: Є. П. Кирилук (голова) та інші. – К.: Наукова думка, 1976-1986, 2008. – Т. 48. – С. 525, 552, 730; Т. 50. – С. 125, 323.
24. Франко І. Я. Михайло Васильович Ковалевський. Кілька споминів і листів на пам'ять десятиліття його смерті / І. Я. Франко // *Літературно-науковий вісник.* – 1908. – Кн. 1. – С. 124-138.

Пропоновану читачам рецензію Г. Петрашевича на працю Михайла Грушевського було вміщено в журналі «Századok» (Будапешт. – 1901. – Т. XXXV. – С. 747-750).

З того часу рецензія ніде не передруковувалася.

ПУБЛІКАЦІЯ

Рецензія Гейзи Петрашевича

Жерела до історії України-Руси. Видає археографічна комісія Наукового Товариства імені Шевченка. Описи королівщин в Руських землях XVI віку. Люстрації земель Холмської, Белзької і Львівської. Львів. – 1900. – Т. III. – 585 с. Виданий під редакцією Михайла Грушевського.

Члени мало-руського літературного Товариства імені Тараса Шевченка у Львові зобов'язалися зібрати й видати всі українські, галицькі, буковинські, ладомирські та литовські пам'ятки мало-русів /рутенів/. Вони вирішили зібрати всі необхідні дані, щоб довести не тільки свою власну самобутність, національну незалежність, але й задокументувати незалежний розвиток своєї літературної мови від великоруської. Через це вони велику увагу звертають на ту епоху, коли почалося польське панування, оскільки час політичного відокремлення від Росії їм здається сприятливим відповідним пунктом для сецесії, тобто для доведення своєї повної незалежності.

Значним досягненням діяльності Товариства імені Шевченка є нещодавно опублікований третій том його видань, в якому видатний історик Михайло Грушевський знайомить читача з описом королівських помість в Україні-Русі у XVI ст. Цей том включає в себе дослідження становища Холмських, Белзьких та Львівських земель у 1564-1565 рр.

Проте, перш ніж коротко ознайомитися із цим томом Грушевського, не буде зайвим, якщо хоч трохи оглянемося назад у питанні про виникнення сецесійної літературної мови у Товаристві імені Шевченка, з'ясуємо причини цього, її розвиток і сучасний стан.

Спочатку руська мова і література розвивалися в єдиному руслі. Найдавніші пам'ятки цієї мови – «Руська правда» XI ст., «Літопис Нестора» XII ст., «Похід Ігоря проти

половців», «Галицьке Євангеліє» [1] – всі доводять розвиток єдиної мови. У XIII ст. з'явилися Галицько-Волинська хроніка [2] і пісні Перемишльського співака Митуша [3], руський переклад Біблії Франциска Скорини [4] та інші менш значні твори.

До того часу мова була єдина, але потім у народних масах почала підніматися певна сецесійна течія. Почала швидко розвиватися народна пісенна творчість: в цей час були створені перлини руських народних пісень, думи, гагілки, колядки, в яких народ не підпорядковував свій діалект під загальні літературні і граматичні норми, а в своїх піснях ішов за власними діалектами. Так, українські малороси, литовські білоруси, московські великороси культивували один і той же твір у власному діалекті. Але тоді різниця між ними була така, якби у нас одну й ту ж пісню співала би гечейська, палочська, сейкельська чи сегедська людина [5] – кожна на свій лад і смак. Про літературну самосвідомість або про літературну відокремленість тоді й мови не було в народних масах, як і сьогодні народ не знає, основу чого він заклав.

Цю різницю народних діалектів у літературній руській мові не використали ні білоруси, ні малороси, ні великороси, а тому їх література розвивалася на єдиній старій основі, тобто переросла у звичайну російську літературну мову. В Україні, а особливо в Галичині, справа пішла інакше. Ця частина Росії з 1343 року потрапила під польську владу

Казимира Великого [6], і перші відчутні наслідки цього панування проявилися вже в XV ст., а остаточно були закріплені унією 1569 року з католицькою церквою.

Після остаточно укладення унії польська панівна верхівка намагалася повністю відокремити як етнічно і культурно, так і мовно підлеглих їй імперії руських від інших руських. Одразу після повного утвердження унії почалися великі російсько-польські суперечки, які велися pro et contra щодо єдиної мови і походження руського народу. До цього часу належить і полемічна праця Криштофа Бронського «Апокрисис» [7], написана за підтримки князя Василя Острозького [8] на захист руських. В цей час також сильно агітував за руські інтереси в Київському університеті Петро Могила [9].

Поляки і полонофіли повністю замовчували той факт, що Львівський літопис 1649 року [10] написаний звичайною руською мовою. Але придушений рух ожив у 1798 році з виступом Івана Котляревського [11]. Ця талановита і шанована людина з українського діалекту утворила нову сецесійну руську літературну мову. Проте вона й близько не нагадує ту мову, якою користується сучасне Товариство імені Шевченка. Мовою Котляревського пишуть у Галичині й сьогодні, є періодичні видання, щотижневі і щоденні газети, і це дійсно не інша мова як та, якою насправді розмовляють галичанські та угорські малороси, мова, якою угорський уряд видає для руського народу народну газету «Неділя» [12]. Мова Товариства імені Шевченка – мова Тараса Шевченка, який своїми підбурюючими віршами призвів до бунтарства українських козаків, а також повністю змінив форму мови Котляревського.

Чому з Росії витіснили людей нової руської літератури, чому перемістили центр їх діяльності до Галичини і чому їм завжди покровительствував австрійський уряд, – аналізувати все це не входить в наше завдання хоча б тому, що нам не вдалося б уникнути дуже делікатних політичних моментів. Досить сказати, що як у Котляревського, так і у Шевченка знайшлося багато послідовників, які активно боролися й борються як між собою, так і з ортодоксальною течією в середовищі письменників, які признають обидва мовні відтінки лише простими діалектами, виступають за відновлення доступної руської літературної

мови. Обидві партії намагаються довести свою правоту особливо на основі історичних та лінгвістичних досліджень. Найновішим у цьому плані є Львівське Товариство імені Шевченка, яке з 1873 року, тобто з часу свого існування, може похвалитися вагомими науковими результатами у справі публікації історико-літературних джерел, чим зробило велику послугу історичній науці.

Зараз його авторитет і вплив починає дещо зменшуватися; останні політичні і національні перетворення все більше переконують багатьох членів Товариства у тому, що все-таки їх мова розвивалася не в правильному напрямку, і дійти згоди щодо цієї мови ні в граматиці, ні в синтаксисі, ні в орфографії, ані в морфології абсолютно неможливо, а тому не існує іншого шляху як повернутися якщо й не до мови Ломоносова, то хоча б до мови Котляревського.

Після цього можемо перейти до короткого обговорення тому Михайла Грушевського. Праця, як ми згадували, являє собою опис українських руських земель, тобто дає історію населених пунктів Холмських, Белзьких і Львівських земель на 1564-1565 роки. Перший і другий томи великої праці з'явилися ще в 1890 році і містять у собі опис Люблінських і Ратенських земель Подільського князівства [13]. Третій том, класифікуючи землі за королівщинами мовою оригіналу, тобто польською мовою, описує сотні руських населених пунктів разом з їхнім населенням, причому читач не лише має змогу познайомитися з тогочасними економічними і суспільними відносинами, але й знайде у ньому багато тисяч різноманітних руських прізвищ. Надзвичайно трудомістка праця Грушевського містить ґрунтовне дослідження про Сяноцький район, його загальні господарські і соціальні відносини в середині XVI ст. [14]. Велика заслуга автора полягає і в тому, що в примітках він виправляє помилки, які часто зустрічаються в описах польських авторів.

Хоча книга й написана мовою, якою не можна насолоджуватися, все ж історична наука може багато почерпнути з неї корисного, і ми з інтересом чекаємо наступний том, який представить люстрації 1570 р. [15].

Петрашевич Гейза

Примітки

1. Є два твори під такою назвою, а саме: Галицьке Євангеліє 1144 р. – тетраєвангеліє, переписане з південно-слов'янського оригіналу в Галичі. Це – найстаріший збережений текст із західноукраїнських земель, з відтворенням деяких особливостей місцевої мови; і Галицьке Євангеліє 1266-1301 рр., текст якого переписаний пресвітером Георгієм з болгарського оригіналу в Галичі, з деякими особливостями місцевої мови.

2. Галицько-Волинський літопис охоплює період з 1201 по 1292 рр. В його основі – Галицько-Волинський князівський звід 1246 р., складений у м. Холмі при князі Данилі Романовичу на основі зводу кінця XII ст., висхідним матеріалом якого були Повість временних літ, Київський літопис 1238 р. та місцеві джерела 1238-1246 рр. Звід 1246 р. перероблявся і доповнювався у м. Володимирі-Волинському при князях Василькові Романовичу та Мстиславі Давидовичу (звід 1290 р.).
3. Митуса (Дмитро) – співець при дворі Перемишльського владика, який згадується в Галицько-Волинському літопису під 1241 р. Про нього склав поему М. Костомаров «Співець Митуса».
4. Скорина Георгій (Франциск, близько 1490 р. – не пізніше 1551 р.) – білоруський першодрукар, просвітник.
5. Етнічні групи угорців: палочська (половецька) в сучасній Північній Угорщині; сейкельська – угорці Трансільванії (сучасна Румунія); сегедська – район Південної Угорщини і т. д.
6. Польський король Казимир Великий (1310-1370) під час походів 1340-1352 рр. захопив Галицьку Русь, частину Волині й Поділля.
7. Бронський (Броневський) Христофор (Христофор Філалет) – автор антиуніатського полемічного твору «Апокрисис», виданого польською (1597) і староруською мовами.
8. Острозький князь Василь (Костянтин) Костянтинович (1526-1608) – український православний магнат, київський воєвода, культурний діяч, активний противник католицизму та унії. За його сприяння в Острозі засновано відомий культурно-освітній центр, видавництво, науково-перекладацький гурток, здійснене перше повне видання біблійних книг церковнослов'янською мовою.
9. Могила Петро Симеонович (1596-1647) – церковний та освітній діяч України першої половини XVII ст., митрополит Київський і Галицький (з 1632 р.), засновник Київської академії. Г. Петрашевич помилково називає цей навчальний заклад Київським університетом.
10. Львівський літопис (названий так Денисом Зубрицьким за місцем знайдення) охоплює період з 1498 по 1649 рр. Автор твору – Михайло Гунашевський, виходець із дрібної української шляхти, навчався у Меджибожі, жив у Києві, був ченцем Межигорського монастиря.
11. Котляревський І. П. (1769-1838) – зачинатель нової української літератури. У 1798 р. в Петербурзі вийшли друком три частини його поеми «Енеїда». Це – перший великий твір нової української літератури, в основу якої лягла народна мова.
12. «Неділя» – журнал для угорських русинів. Видавався в 1898-1918 рр. у Будапешті Міністерством сільського господарства Угорщини. Редактор – Михайло Врabelь.
13. Автор рецензії допустив неточність. Опис Люблінських і Ратенських земель Холмської землі було видано в 1890 р. Київською археографічною комісією. Див.: Архив Юго-Западной России. – Т. I-II. – Ч. VII. Працю ж Грушевського «Жерела до історії України-Руси», Т. I-II, видано у Львові в 1895 і 1897 рр. У ній – люстрації Галицьких, Перемишльських та інших земель.
14. Мається на увазі «Передмова» Грушевського до третього тому «Жерел» – «Економічний стан селян в Сяноцькій старостві в середині XVI в. на основі описей королівщин»(С. 1-27).
15. Наступний, четвертий том «Жерел» вийшов у Львові в 1903 р. Там – люстрація королівщин у Руських землях корони з 1570 р.

РЕЗЮМЕ

ВЕНГЕРСКИЙ ИСТОРИК О МИХАИЛЕ ГРУШЕВСКОМ И НТШ ВО ЛЬВОВЕ Мазурок О. С., Мандрик И. А. (Ужгород)

В статье помещена публикация неизвестной ранее работы – рецензии венгерского историка Гейзы Петрашевича (1871-?), уроженца Земплинского комитата. В работе Г. Петрашевича речь идет о Научном обществе им. Т. Шевченко во Львове, о Михаиле Грушевском как исследователе истории Украины; она включает соображения автора о состоянии украинского языка и литературы в Российской империи, об Иване Котляревском и других. Авторы вступительной статьи говорят о роли Научного общества им. Т. Шевченко в изучении истории Закарпатья, в частности о вкладе в это дело Ивана Франко и Владимира Гнатюка.

Ключевые слова: историография, Г. Петрашевич, Научное общество им. Т. Шевченко во Львове, В. Гнатюк, И. Франко, М. Грушевский, И. Котляревский, Львов, Угорская Русь.

SUMMARY

HUNGARIAN HISTORIAN ABOUT MYKHAILO HRUSHEVSKYI AND T. SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY IN LVIV O. Mazurok, I. Mandryk (Uzhhorod)

The article refers to a previously unknown work – review of the Hungarian historian Haze Petrashevich (1871-?), a native of Zemplin komitat. In the paper H. Petrashevich talking about T. Shevchenko Scientific

Society in Lviv, about Mykhailo Hrushevskiy as researcher of the history of Ukraine. The paper includes considerations of the author about the state of the Ukrainian language and literature in Russian Empire, about Ivan Kotlyarevskiy and others. The authors of the introductory article tell about the role of the T. Shevchenko Scientific Society in the study of the history of Transcarpathia, in particular about the contribution to this cause Ivan Franko and Volodymyr Hnatiuk.

Keywords: historiography, G. Petrashevich, T. Shevchenko Scientific Society in Lviv, V. Hnatiuk, I. Franko, M. Hrushevskiy, I. Kotlyarevskiy, Lviv, Hungarian Ruthenia.

УДК 930.1 (477.87) «1941»

ВПРАВЛЯННЯ З ІСТОРІЄЮ ПО-УКРАЇНСЬКИ, АБО ЯКОЮ НЕ ПОВИННА БУТИ ІСТОРІЯ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ЗАКАРПАТТЯ ПІСЛЯ 1991 РОКУ *

Фенич В. І. (Ужгород)

Статтю присвячено окремим дискусійним проблемам трактування історії та історіографії Закарпаття після 1991 р. На прикладі вивчення маргіналізованої радянською та пострадянською історіографією історії Закарпаття, невинно зведеної лише до його новітнього образу в межах чотирьох колишніх комітетів Угорщини (Унг, Берез, Уточа і Мараморош), автором піднімається болюча проблема вітчизняної історичної науки, пов'язана з тотальною «націоналізацією» (= українізацією) історії «землі з багатьма іменами».

Саме під кутом зору цієї назви, як у 1932 р. тодішню Підкарпатську Русь найвдаліше найменував чеський письменник, публіцист і перекладач Каміл Земан (більш відомий під літературним псевдо Іван Ольбрахт), українським (і не тільки) істориком належало б висвітлювати тисячолітню історію народів і земель, розташованих на захід під Карпатами.

Справжнє переосмислення (частенько найменоване ревізією) історії Закарпаття в широкому загальнослов'янському, -угорському, -австрійському, -чехословацькому, -радянсько-українському та власне загальноукраїнському контекстах, на думку автора, настане лише тоді, коли дослідники усвідомлюватимуть, що вони історики, а не лакеї-пропагандисти, коли історики, всупереч провідним-політикам та політикам-патріотам, «повернуть собі історію», а історії (чи в історію) – «повернуть людину» з усіма її слабкостями від моменту народження, через муки і радощі життя, і до самої смерті.

Ключові слова: історія, історіографія, Закарпаття, Ернест Гейдел, Олег Мазурок, Юрій Жаткович, Угорська Русь, «Аннібалова присяга», Михайло Драгоманов, «земля з багатьма іменами».

* Назва даного есею-дослідження визріла під впливом назв публікацій відомих українських істориків сучасності Андрія Портнова, Ярослава Грицака та Георгія Касьянова, з тією тільки різницею, що в нашому випадку йдеться не так про вади загальноукраїнської (хоч про них також поговоримо), як регіональної (закарпатської) історії та історіографії.

Замість вступу

Продовжуючи недавно розпочаті у вітчизняній історіографії дискусії знаними істориками Ярославом Грицаком про те, «як викладати історію України після 1991 року» [21, с. 63-75; с. 11-23; с. 17-32], Андрієм Портновим про «вправляння з історією по-українськи» [61] та Георгієм Касьяновим про ««націоналізацію» історії в Україні» [6, р. 7-23; 38, с. 38-73; 39, с. 107-121], свої міркування про те, якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 р., пропоную зосередити на таких нестандартних шкідливих-проблемах, як – «Я і «мій» Львів», «Мазурків Жаткович», ««Аннібалова присяга» Михайла Драгоманова та Угорська (Закарпатська / Підкарпатська) Русь».

Всі вони потроху вплинули як на

формування моїх поглядів на історію взагалі та історію України і Закарпаття зокрема, так і на моє тверде переконання в суголосній ексклюзивності українського конструювання образу «країни ведмедів», чий історичний дискурс до 1945 р. вочевидь екзистенціював поза українською парадигмою історії. Тож для повноцінного та об'єктивного розкриття історії «землі з багатьма іменами», як у 1932 р. вдало назвав тогочасну Підкарпатську Русь видатний чеський письменник і журналіст комуністичної орієнтації Іван Ольбрахт (справжнє прізвище Каміл Земан) [36, с. 214-226], належить виходити із значно ширшої історичної перспективи, котра б охопила всі ті державні утворення, у складі яких тривалий час перебували різноетнічні, різноконфесійні та різнокультурні предки